Observeren van ontwikkelingslijnen

Zo doe je dat!

Herken je dit? Vlak voor de oudergesprekken, verslagen of rapporten haal je kinderen één voor één bij je om hun ontwikkeling te observeren en te noteren. Je bent druk bezig met afvinklijstjes, terwijl je die tijd liever had besteed aan bijvoorbeeld meespelen (Expertis, 2024).

Observeren is een belangrijke basisvaardigheid voor leerkrachten (De Bil, 2014). Het is een essentiële manier om inzicht te krijgen in de groei en ontwikkeling van kleuters op verschillende ontwikkelingsgebieden (Van Tuijl e.a., 2023; Brouwers, 2010). Daarnaast vormt het de basis voor een passend en beredeneerd (vervolg-) aanbod binnen je groep. Je wilt immers weten waar de betrokkenheid van je kinderen ligt ten aanzien van het thema en welk aanbod daarbij aansluit.

Observeren

Observeren is een cyclisch proces dat aansluit bij de cyclus van opbrengstbewust handelen met jonge kinderen, zie figuur 1. Het vraagt van leerkrachten dat zij kinderen bewust, systematisch en zo objectief mogelijk dagelijks waarnemen tijdens zowel geplande als ongeplande activiteiten. Dit kan alleen effectief als leerkrachten de leerlijnen goed kennen en inzicht hebben in de volgorde waarin jonge kinderen zich ontwikkelen.
Met vooraf bepaalde doelen als uitgangspunt observeren leerkrachten dagelijks gericht tijdens activiteiten of spel. Ze kiezen hierbij bewust situaties binnen het thema waarin het kind naar verwachting de vaardigheid of kennis laat zien die aansluit bij het doel. Het is daarbij

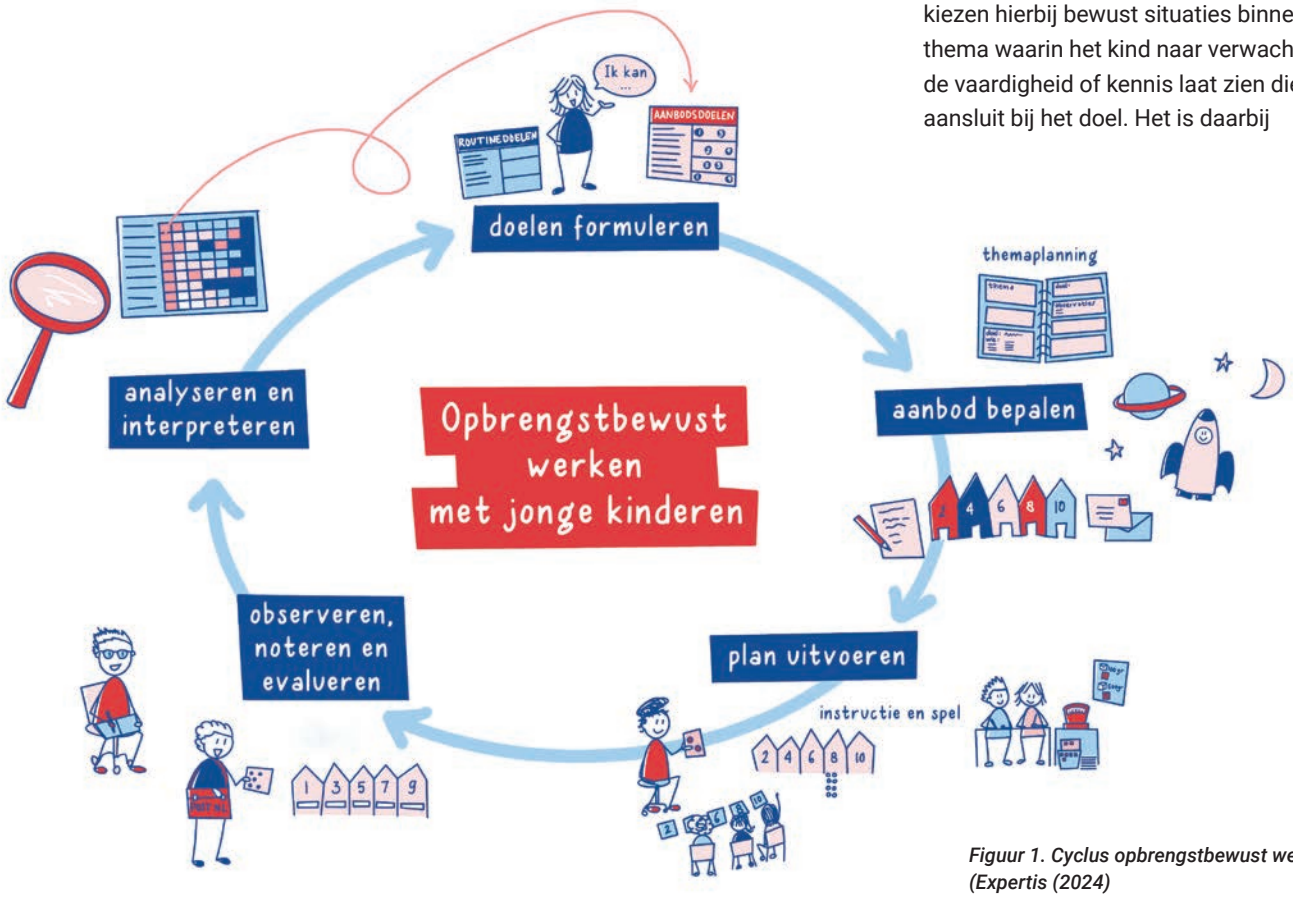

Figuur 1. Cyclus opbrengstbewust werken (Expertis (2024)

essentieel dat leerkrachten het geobserveerde gedrag goed interpreteren; bevindt het kind zich op het juiste ontwikkelingsniveau voor het aangeboden doel, is het al verder, of heeft het juist nog extra ondersteuning nodig (Van Tuijl e.a., 2023)? Deze observaties bieden waardevolle informatie voor het plannen van het vervolgaanbod binnen het thema: wat heeft het kind nog nodig om het doel te behalen? Bovendien maken ze het invullen van rapporten sneller en eenvoudiger. Je baseert je niet langer op een momentopname, maar op gedrag dat je meerdere keren hebt waargenomen.

Rijke leeromgeving

Een rijke leeromgeving, zowel binnen als buiten, daagt kinderen uit tot ontwikkeling. Binnen creëer je een omgeving waarin interactie plaatsvindt, zodat je de taalontwikkeling en samenwerking kunt observeren. Deze observaties helpen je om het aanbod in de hoeken aan te passen, zodat het de samenwerking en communicatie tussen kinderen verder bevordert. Door bijvoorbeeld de hoeken te verrijken met materialen die het gezamenlijk spel stimuleren, kun je de kinderen aanmoedigen om samen te werken en taal actief te gebruiken.

Ook buiten kun je observeren! Afhankelijk van de doelen die je hebt gesteld, kan dit variëren van vrij spel en georganiseerde spellen tot specifieke activiteiten zoals het gooien van een bal of het bouwen van een zandkasteel. Bij een smalle observatie bedenk je van tevoren waar je op wilt letten, bijvoorbeeld: 'Vandaag observeer ik de interactie tussen kinderen tijdens het bouwen van zandkastelen', maar wees ook alert op andere ontwikkelingskansen die zich tijdens het spel aandienen.

Je kunt ook breed observeren; neem bijvoorbeeld de leerlijn motorische ontwikkeling eens mee naar buiten en kijken wat je ziet bij het hinkelen, springen, balanceren op de zandbakrand, en meer. Dit biedt uitstekende mogelijkheden om de motorische ontwikkeling te observeren en te stimuleren, zoals coördinatie bij het vangen of gooien van een bal, fijne motoriek bij het oppakken van kleine voorwerpen of tekenen met stoepkrijt, of het fietsen op een driewieler. Deze observaties zijn leidend in het bepalen van het vervolgaanbod: wat hebben de kinderen nodig om verder te groeien in hun ontwikkeling? Als je bijvoorbeeld ziet dat een kind moeite heeft met het vangen van een bal, kun je het aanbod aanpassen door oefeningen aan te bieden die gericht zijn op het verbeteren van de coördinatie.

Spel

Spel speelt een cruciale rol in de ontwikkeling van kleuters. Het daagt hen uit, stimuleert hun verbeelding en helpt bij probleemoplossing. Spel biedt niet alleen de kans om actief te bewegen, samen te spelen en de wereld te ontdekken, maar bevordert ook cognitieve vaardigheden, zoals taakinitiatie en impulscontrole (Bodrava & Leong, 2007). Door te observeren hoe kinderen omgaan met uitdagingen in hun spel, kun je het aanbod afstemmen op hun behoeften. Taakinitiatie betekent

Observeren in de praktijk

In de klas van juf Yvette werken de kinderen aan het thema vogels. Logan heeft van thuis een grote poster met verschillende vogelsoorten meegenomen, die in de kring wordt besproken. De kinderen krijgen een turftabel om het aantal vogels dat ze zien te noteren. Dit turven is eerder geoefend bij het tellen van fruit, en vandaag wil de juf observeren vanuit de leerlijn aanvankelijk rekenen of de kinderen zowel het turven als het tellen in stappen van vijf begrijpen.

Buiten begint de groep met turven. Een meisje roept: "Kijk, daar is een merel!" De juf moedigt haar aan om het aantal merels te tellen en een turf te zetten. De kinderen werken geconcentreerd en vergelijken hun resultaten. Later in de kring bekijken ze samen de turftabellen en tellen ze hardop in stappen van vijf: "Vijf, tien, vijftien, twintig." De juf observeert wie het tellen in stappen van vijf goed begrijpt en wie extra ondersteuning nodig heeft. Op basis hiervan plant ze later in de week een extra activiteit in voor een drietal kinderen dat nog moeite heeft met deze doelen.

Samen met haar duocollega heeft juf Yvette afgesproken om de leerlijn geletterdheid te observeren. Op haar bureau heeft ze een groot A3-vel liggen met de namen van alle kinderen. Gedurende de dag noteert ze opvallendheden. Aan het einde van de dag besteedt ze tien minuten aan het waarderen van deze notities en het invullen ervan in het leerlingvolgsysteem.

Vandaag heeft de juf besloten mee te spelen in de themahoek, het natuurcentrum. De kinderen werken aan een encyclopedie over vogels. Sahil tekent een merel en schrijft met behulp van een vogelkaart het woord 'merel' na, waarbij al letterachtige vormen zichtbaar zijn. Fleur tekent een mees en plaatst krabbels onder haar tekening, die ze trots laat zien. Yvette merkt dat meer kinderen enthousiast worden over schrijven.

Na schooltijd bedenkt ze hoe ze materialen kan toevoegen om spontaan schrijven verder uit te lokken. In de huishoek legt ze een telefoon en agenda neer, en in de bouwhoek plaatst ze grote vellen papier en dikke potloden om kinderen aan te moedigen plattegronden en routes te maken. De volgende ochtend introduceert ze deze nieuwe materialen en mogelijkheden in de kring.

dat een kind zelf initiatief neemt, bijvoorbeeld door torens te bouwen in de zandbak. Bij tegenslagen, zoals een omvallende toren, helpt impulscontrole het kind om kalm te blijven en opnieuw te beginnen. In een rijke leeromgeving bepaal jij met behulp van je observaties het aanbod dat het beste aansluit bij de individuele behoeften van de kinderen. Zie je observaties als een foto die laat zien hoe het er op dit moment met jouw groep voor staat. En wat er dan nodig is om de ontwikkeling van kinderen optimaal ondersteunen.

Ontwikkelingslijnen en leerlijnen

Om observaties goed te begrijpen, moet de leerkracht kennis hebben van ontwikkelingslijnen en leerlijnen. Ontwikkelingslijnen tonen de natuurlijke groei van kinderen, met mijlpalen die vaak niet-lineair en afhankelijk van aanleg en omgeving zijn. Ze geven aan waar een kind zich bevindt in zijn ontwikkeling en helpen om hiaten te signaleren in vergelijking met de kalenderleeftijd. Het is belangrijk om ontwikkelingslijnen te onderscheiden van leerlijnen. Mijlpalen, zoals 'invented spelling', en het tekenen van koppoters zijn natuurlijke ontwikkelingsstappen, maar geen leerdoelen. Leerlijnen bevatten onderwijsdoelen, zoals het leren tellen tot 20. Het begrijpen van dit verschil helpt leerkrachten om zowel de ontwikkeling te volgen als passend onderwijs aan te bieden (Bosch et al., 2012).

Zone van naaste ontwikkeling

Bouwen, rollenspel, de zandbak – ze verdienen allemaal aandacht in observaties. Door te zien wat een kind al kan en waar het moeite mee heeft, kan de leerkracht het juiste aanbod bieden. Zo ziet juf Ella dat Sam geniet van het ballenspel, maar moeite heeft met mikken. Ze laat hem zien hoe hij rustig kan mikken en geeft aanwijzingen over het vasthouden van de bal. Elke keer als Sam goed gooit, verplaatst ze de hoepel om de uitdaging aan te passen. Al snel maakt Sam zijn eerste score en is trots op zichzelf.
Juf Ella heeft Sam niet alleen geholpen, maar ook een leuk samenspel gecreëerd. In de bouwhoek probeert Joris een toren te bouwen, maar de toren valt steeds om. Juf Anne geeft hem grotere blokken en zegt: "Probeer een stevigere basis." Joris probeert het en zijn toren blijft staan. Hij is trots en vertelt wat hij heeft gebouwd, terwijl Juf Anne de andere kinderen uitnodigt om samen met hem een brug te bouwen. Dit stimuleert samenwerking en taalgebruik.

Tot slot

Spel is onderwijstijd en een cruciaal onderdeel van het onderwijsprogramma, veel meer dan 'even leuk bezig zijn' of een 'frisse neus halen' en vormt de basis van je observaties. Hiermee breng je de ontwikkeling van kinderen in kaart, wat richtinggevend moet zijn voor je onderwijsaanbod.

Observeren is geen momentopname maar een continu proces dat inzicht geeft in de ontwikkeling van kinderen. Door bewust en doelgericht te observeren tijdens spel en activiteiten, kun je als leerkracht het aanbod in je groep afstemmen op de behoeften van de kinderen. Observeren is de sleutel tot passend en betekenisvol onderwijs.

Over de auteur

Caroline van Leijenhorst werkt als onderwijsadviseur en jongekindspecialist bij Expertis Onderwijsadviseurs; caroline.van.leijenhorst@expertis.nl.

Verder lezen?

- Bodrova, E, & D.J. Leong (2007). Tools of the Mind. The Vygotskian Approach to Early Childhood Education (2nd edition). Pearson/Merrill Prentice Hall
- Brouwers, H. (2010). Kiezen voor het jonge kind (1ste editie). Coutinho.
- De Bil, P. (2014). Observeren, registreren, rapporteren en interpreteren (5de editie). Boom Lemma.
- Expertis (2024) Kennisclip observeren. www.youtube.com/watch?v=tiUvTS1A1_M
- Van den Bosch, A., Van Waas, L., Weterings, M. (2012). KIJK! groep 1-2 (7e druk). Bazalt.
- Van der Maas, M. (2024) Opbrengstbewust werken in groep 1 en 2. Expertis expertis.nl/wp-content/uploads/Expertis_Whitepaper_OpbrengstbewustWerken_V7-DEF_online.pdf
- Van Tuijl, C., Heuvelman, R., & Hofmeijer, T. (2023). Observeren van ontwikkelingsvoortgang. De wereld van het jonge kind, 8, 14-18.